

Merkittävä lisä lauseopin tutkimukseen

OSMO IKOLA *Das Referat in der finnischen Sprache*. Syntaktisch-stilistische Untersuchungen. Suomalaisen Tiedeakatemian toimituksia B: 121. Helsinki 1960.

Referaattia eli »sellaista suullista tai kirjallista esitystä, joka perustuu ja jonka eri tavoin enimmäkseen myös ilmoitetaan perustuvan johonkin toiseen kielelliseen esitykseen siten, että se sanoo saman tai ainakin suunnilleen saman kuin alkuperäinen», on tähän asti suomen kielessä koko laajuudessaan selvitelty vain Aarni Penttilä (Virittäjässä v. 1948). Nyt on Osmo Ikola kartoittanut käsitteen sisältämän alueen perusteellisesti. Ikolan 300-sivuinen tutkimus perustuu lähinnä nykyiseen kirjakieleen, mutta tärkeimmissä kohdissa on myös vanhaan kirjakieleen, murteisiin ja lähisukukieliin pohjautuvia kielihistoriallisia katsauksia. Tekijä on käynyt läpi suuren määrän tekstilähteitä, ja näiden monipuolisen materiaalin perusteella syntynyt kuva referaatista on varsin seikka-peräinen ja uusia näkökohtia sisältävä. Ennestään tuttujenkin ilmiöiden kohdalla Ikola johtuu joskus päätelmiin, jotka poikkeavat tähänastisista kielioppien säännöistä. Näin teoksella on merkitystä myös oikeakielisyyden kannalta.

Suoran ja epäsuoran esityksen lisäksi Ikola laskee referaattiin kuuluvaksi seuraavat partisiippikonstruktiot: hän sanoo *pojan löytäneen rahaa* (= hän sanoo, että poika on löytänyt rahaa); kuuli *koirat haukkuvaksi*, *Lapin immet itkeväksi*; Pakistan on ehdottanut *YK:n joukkoja lähetettäväksi Kashmiriin* ja seuraavat infinitiivikonstruktiot: Lönnrot — — haki avoimena olevaa Kajaanin piirilääkäarin virkaa *päästäkseen lähemmäksi tuota laulukorikasta seutua*; ja minä ajattelin *lähteä Sotkasaaresta poimimaan vaaramat ennenkuin sinne muut ehtivät*; isä käski poikaa *heittä-mään kiven maahan*; mennessään hän kielsi meitä *minnekään lähtemästä* (= mennessään hän sanoi meille: »Älkää lähtekö minnekään!») sekä seuraavanlaisen translatiivikonstruktion: en osannut ajatella *työtä niin helpoksi* ja essiivikonstruktion: kaikki *tätä mun lehmääni vuohena* pitävät.

Epäsuorassa esityksessä Ikola erottaa tavallisen, johtolauseen välittömästi alitavan esitystavan lisäksi muutamat sivulausetyypit, jotka on alistettu jollekin

edellä mainitulle referaattityypille. Seuraavassa virkkeessä myös relatiivilause kuuluu epäsuoraan esitykseen: — — ja tiedustelivat kuuluvalla äänellä, *majailiko siellä Simon, jota myös Pietariksi kutsuttiin* (suorassa esityksessä kysymys kuuluisi: »Majailleeko täällä Simon, jota myös Pietariksi kutsutaan?»). Vastaavasti esim. seuraava infinitiivikonstruktion alistama sivulause kuuluu epäsuoraan esitykseen: — — tekeytyi vähämieliseksi voidakseen laiskotella ja tehdä koirankujeita, *ilman että häntä vaadittiin siitä tilille* (referoitavan ajatukset voidaan esittää suorana esityksenä: — — tekeytyi vähämieliseksi toivoen seuraavaa: »Voin laiskotella ja tehdä koirankujeita, ilman että minua vaaditaan siitä tilille»). Kolmanneksi epäsuora esitys voi olla itsenäisenä päälauseena jonkin referaattilajin jälkeen (esim. suoran esityksen lomassa: — Sinä et ole tainnut paljoa istua ulkona, sanoi Murtomäki, kun he olivat maistaneet laseistaan. *Ei hänkään ollut usein istunut, mutta joskus näin sattumalta tuntui hauskalta.*), ilman edelläkäypää varsinaista referaattia (Ja tyytyväinen ilme levisi kasvoille. *Kyllä oli tuo kahvi poikaa.*) ja sellaisten sanontojen yhteydessä kuin *A:n mielestä, A:n mukaan, A:sta.*

Epäsuoran esityksen tempukset ja modukset joutuvat Ikolan huolellisen tarkastelun kohteeksi. Latinan mukainen *consecutio temporum*, johon Setälän Suomen kielen luseoppi pitäytyy, ei Ikolan mielestä — kuten ei Penttilänkään — ilman muuta sovellu suomen kieleen. Vaikka johtolauseessa on menneen ajan tempus, epäsuorassa esityksessä voi olla preesens. Esim. lauseessa »— — tuli monesti mieleen, *ettei hänellä ole sen parempaa kotia kuin Toivola*» preesensillä on oma tyylillinen, elävöittävä ja havainnollistava tehtävänsä: se osoittaa, että ajatus on nimenomaan tekstin henkilön eikä referoijan. Tällainen suoran esityksen tempuksen säilyttäminen on erityisen yleistä kansankielessä (jossa ero suoran ja epäsuoran esityksen välillä on muutenkin häilyvä), mikä yh-

dessä sukukielten todistuksen kanssa osoittaa, että ilmiö on vanha. Niin ikään kun tekeminen on referoijan kannalta jatkuvaa tai tulevaa, on preesens paikallaan ja monesti välttämätön. Futuurista ilmausta vastaamassa käytetään epäsuorassa esityksessä kuitenkin usein konditionaalin preesensinä puhtaasti temporaalissa tehtävässä — vain kirjakielessä — erityisesti kysymys-, finaali- ja temporaalilauseissa ja silloin, kun toiminta on referoijan kannalta epävarma (Pidemmittä puheitta kysyin, *tulisiko* joku vieämään veneellä yli joen). Sellaisia epäsuoran esityksen konditionaalin esiintymiä, jotka ovat indikatiivimuodon referaatteja (Kerrotaan, että hän *peruuttaisi* hakemuksensa), on pidetty ruotsalaisperäisinä ja hylättävinä. Ikola osoittaa kuitenkin, että tapaukset, joissa konditionaali ilmaisee referoijan pitävän esittämänsä epävarmana, ovat kansanomaisia ja suhteellisen vanhoja ja kirjakielessä täysin korrekkeja. Silloinkaan, kun johtolause suoranaisesti ilmoittaa joko referoijan tai puheena olevan henkilön pitävän asiaa epätodennäköisenä (esim. On näet käsittäkseni vaikeata mennä väittämään, että esim. seuraavat virkkeet *olisivat* virheellisiä), ei ruotsalaisperäisyys ole varma. Tekijä on poiminut esimerkkejä erityisesti kielimiesten teksteistä ja pitää konditionaalia ilmaisutarpeen vaatimana.

Sellaisessa suoran ja epäsuoran esityksen raja-alueilla liikkuvassa esitystavassa, josta kansainvälisessä kirjallisuudessa on käytetty nimityksiä *le style indirect libre*, *verschleierte Rede*, *erlebte Rede*, *stellvertretende Rede* ym. ja jonka tuntomerkeistä ei ole tähän asti päästy yksimielisyyteen, Ikola erottaa kaksi selvästi toisistaan poikkeavaa ryhmää. On olemassa sekaesitys eli *oratio mixta*, jossa johtolauseettoman epäsuoran esityksen ominaisuuksien lisäksi on suoraan esitykseen kuuluvia ns. *egocentrisiä* sanoja (*täällä* pro *siellä*, *nyt* pro *silloin*), huudahduksia ja emotionaalisia aineksia. Esim.: Taidemaalari kiitti.

Eipä hänellä mitään pientä kupillista vastaan. Ei toki, kiitos vain, kyllä hän tulee. Tällainen sekaesitys, joka on murteissa tavallista, keventää ja elävöittää tyyliä. Asiallisessa tekstissä se on harvinaista. Toiseksi Ikola erottaa eläytymisesityksen, joka ei ole kuullun ilmauksen referaatti, vaan ajatuksen. Lähinnä kaunokirjallisuudessa ja erityisesti päähenkilön kohdalla tekijä voi eläytyä kirjan henkilön osaan niin, että esittää tämän sielunelämää ikäänkuin sisältäpäin. Esim.: Se uppiniskaisuus nosti isän luontoa. *Poika siis ei tottele häntä, kirkkoneuvoston jäsentä!*

Eläytymisesitys voi kieliopillisesti olla epäsuoraa esitystä tai sekaesitystä. Sillä ei ole tiettyä muodollista tuntomerkkiä, vaan käsite on ainoastaan tyyllinen.

Lopuksi tekijä selostaa muutamia erikoistapauksia, *pitää*-verbin käyttöä merkityksessä 'kerrotaan, kuuluu' ja perfektiä ja pluskvamperfektiä, jotka tavallaan ilmaisevat asian referoiduksi.

Ikolan teoksella, joka on tarkoitettu eräin osin hyödyttämään myös yleistä kielitiedettä, on todella kansainvälistä kantavuutta.

PAULI SAUKKONEN